

NO EN VAN TORNAR

Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)

Enric Gil Meseguer

recerques6

No en van tornar

**Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)**

**Col·lecció
RECERQUES**

6

No en van tornar

**Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)**

Enric Gil Meseguer

Producció: Ambar Comunicació, SL (ambar@periodistes.org)
Edició: mecenix.com ©
Assessorament lingüístic: A.Fort
Disseny de la coberta: Creators
Impressió: ServicePoint

© dels textos: Enric Gil Meseguer
© d'aquesta edició
Centre d'Estudis de l'Hospitalet
Av. Josep Tarradellas, 44. (Espai Molí)
08901 L'Hospitalet de Llobregat
Tel: 93 338 60 91
A-e: celh@celh.cat Web: www.celh.cat

Primera edició: juny de 2014
ISBN: 978-84-937806-5-4
Dipòsit legal: B 13399-2014

La publicació d'aquesta obra ha rebut el suport de:

ambar
COMUNICACIÓ, SL

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra ha de comptar amb l'autorització escrita dels titulars de la propietat intel·lectual, excepte en el que la llei preveu expressament al respecte. La infracció d'aquests drets pot ser constitutiva de delictes contra la propietat intel·lectual (art. 270 i seg. del Codi penal). Tots els drets reservats.

A l'Hermi i el Taison, companys en el viatge més llarg, el de la vida

Aquest llibre s'ha editat gràcies al suport de 56 amics i amigues que han fet aportacions pecuniàries mitjançant el sistema mecenix.com.

*L'autor agraeix ben sincerament a tothom les seves aportacions. El sistema preveu fer esment en concret de les següents persones i entitats:
Diego Pérez, Cristina Sánchez, Josep Lluís Pérez,
Ateneu de Cultura Popular de l'Hospitalet,
Ricard Raquer, Joan Josep Pujadas, Jaume Botey, Pilar Massana,
Frederic Martínez i Alfonso López.*

Un agraïment especial també al Supremo Consejo del Grado 33 para la República de Chile, el Centre d'Estudis de l'Hospitalet i l'empresa Ambar Comunicació, SL.

SUMARI

INTRODUCCIÓ	11
PRIMERA PART. L'EXILI I L'EMIGRACIÓ DERIVATS DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA I DE LES CONDICIONS DE LA POSTGUERRA	15
1.1 CONDICIONS A L'HOSPITALET DURANT LES DÈCADES DE 1920 I 1930 QUE EMMARQUEN I ORIGINEN L'EXILI I L'EMIGRACIÓ	17
1.1.1 ARRIBA LA SEGONA REPÚBLICA	19
1.1.2 LA GUERRA CIVIL	24
1.2 UNA INTRODUCCIÓ GENERAL A L'EXILI REPUBLICÀ	26
1.2.1 L'EXILI REPUBLICÀ EN EL SEU CONTEXT	29
1.2.2 LA DERROTA I LA FUGIDA: DE L'HOSPITALET A FRANÇA	33
1.2.3 LES CONDICIONS DELS EXILIATS A FRANÇA	36
1.2.4 LA MARXA A AMÈRICA	38
1.2.4.1 El cas de Mèxic	42
1.2.4.2 El cas de l'Argentina	43
1.2.4.3 El cas de la República Dominicana	45
1.2.4.4 El cas de Xile	46
1.2.4.5 El cas de Veneçuela	48
1.2.4.6 D'altres països: l'Equador, el Brasil, els Estats Units	48
SEGONA PART. CASOS ESPECÍFICS	51
2.1 L'EXILI POLÍTIC I SINDICAL	53
2.1.1 ALFONS LÓPEZ CAMACHO, NODRIDOR DE L'INTEL·LECTE	77
2.1.1.1 Exili a França, la República Dominicana i Mèxic	79
2.1.2 LA DOBLE VIDA D'AMADEU LLORENS FERRAN	84
2.1.2.1 La Guerra i l'exili	85
2.1.2.2 Dues famílies paral·leles	86
2.1.3 LAUREÀ LORCA LÓPEZ O EL PREU DE L'EXILI	88
2.1.4 ENRIC PLAYAN TERSOL, ÀLIES 'JULIO ROMA'	90
2.1.4.1 Cap a l'exili	93
2.1.4.2 Una nova vida a Mèxic	95
2.1.4.3 Adaptació i dificultats	96
2.2 L'EXILI MILITAR	101
2.2.1 ELS GERMANS DAVID I RAMON FIRMAS GIL	104
2.2.1.1 Participació a la Guerra Civil i posterior exili	104

2.2.1.2 L'arribada de David Firmas a Xile	106
2.2.1.3 La vida a Xile	107
2.2.1.4 La trajectòria de David Firmas a la maçoneria xilena	110
2.2.2 JAUME ISERN RABASCALL, DE LA FACULTAT DE MEDICINA AL FRONT DE GUERRA I A L'EXILI	111
2.3 L'EXILI DELS CIUTADANS	114
2.3.1 MESTRES A L'EXILI AMERICÀ	116
2.3.2 LA FAMÍLIA OCAÑA, SEVERINO CAMPOS I VICENÇ MARCET	120
2.3.2.1 Primer exili a França i retorn a la Catalunya republicana	121
2.3.2.2 Segon exili a França	124
2.3.2.3 La vida continua a Amèrica	126
2.3.2.4 La trajectòria de Severino Campos	128
2.3.3 LA PERIPÈCIA VITAL DE MARÍA GARCÍA TORRECILLAS	131
2.3.3.1 L'exili a França	133
2.3.3.2 L'exili a Mèxic	137
2.4 L'EXILI INFANTIL	142
2.4.1 AGUSTÍ GARULO (LÓPEZ) PUJOL I ANTONI LÓPEZ PUJOL, NENS DE MORÈLIA	146
2.4.1.1 La gènesi de l'expedició	146
2.4.1.2 La sortida i el viatge	150
2.4.1.3 Els anys mexicans (I): Morèlia	153
2.4.1.4 Els anys mexicans (II): la travessa pel país	157
2.4.1.5 La separació i el retorn a Espanya	161
2.4.1.6 Les conseqüències d'una decisió	164
2.5 MIGRACIONS PER CAUSES POLÍTICO-ECONÒMIQUES	169
2.5.1 EL DISSORTAT CAS DE JÚLIA GÓMEZ DOMÍNGUEZ	170
2.5.2 L'ÚLTIM DELS GERMANS VIVES CAMPOS	171
2.5.3 EL MATRIMONI MATEU-ROFES	172
2.5.4 ELS GERMANS FRANGIONI	173
2.5.5 LA FAMÍLIA BALLESTER-SÁEZ	176
2.5.6 JOAN AYMERICH I MARIA RIGAU	177
2.5.7 LA FAMÍLIA PÉREZ-ALARCÓN I LA TOMBA 493	178
2.5.8 PILAR DIEGO, UNA ANARQUISTA ARGENTINA AMB UN FALANGISTA ESPANYOL	181
2.5.9 JOAN MASMITJÀ, UNA VIDA AL VOLTANT DEL CICLISME A UNA BANDA I L'ALTRA DE L'ATLÀNTIC	186
2.5.10 ELS GERMANS PEIRÓ ARIZA, DE LA PRESÓ A L'ARGENTINA	188
2.5.11 ELS EMIGRANTS AL BRASIL	188
2.6 CASOS NO CONFIRMATS	195
2.7 CONCLUSIONS	197

NOTES	201
BIBLIOGRAFIA	225
ENTREVISTES I CONTACTES	227
ARXIU CONSULTATS	228
BASES DE DADES I PROCEDENCIA DE LES FOTOGRAFÍES	229
ANNEX 1	231
ANNEX 2	241

SEGONA PART
CASOS ESPECÍFICS

2.3 L'EXILI DELS CIUTADANS

Una part important dels exiliats que fugien de l'avanç inexorable de l'exèrcit franquista en les darreries de la guerra eren civils. Fugien per motius molts diversos. De vegades ho feien atemorits per l'elevat compromís que havien adquirit en els entramats socials conformats al voltant de la República, i que normalment podien incloure la pertinença a forces polítiques i sindicals i una participació activa en els sistemes i organismes de direcció de la societat. Les col·lectivitats, el sistema educatiu o, fins i tot, la funció pública en podrien ser exemples. D'altres vegades fugien per la por que aixecava la mala fama d'algunes unitats militars franquistes. Especialment, la propaganda republicana va incidir en el perill que per a les dones suposaven les unitats formades per soldats d'origen marroquí, a les quals s'acusava de cometre violacions i assassinats. En general, podem dir que la por, afegida a un grau més o menys intens de compromís amb el govern republicà (ja fos merament ideològic o traduït en fets reals), va arrossegar fins i tot famílies senceres lluny de casa seva, camí de l'exili.

Cal advertir ràpidament que en una gran part dels casos, la guerra i l'exili van dividir les famílies per un període de temps més o menys perllongat. En un percentatge alt les famílies van trigar anys a ser reconstituïdes i algunes no ho van aconseguir mai. El cas amb què exemplificaré aquest apartat és paradigmàtic de tot això. La guerra i l'exili no només van disgregar la família extensa de María García Torrecillas, sinó que també van desfer la seva pròpia, formada precisament durant els moments finals de la guerra i en l'exili.

A banda del seu cas, però, he trobat alguns ciutadans més relacionats amb l'Hospitalet. Un grup especialment destacat en aquest apartat és el dels mestres. Aquest col·lectiu va ser un dels més afectats per la repressió posterior a la guerra. Eren persones claus en la comunitat perquè feien de transmissors ideològics, i això explica que se les volgués controlar de manera fèrria per part del franquisme. Carles Santacana dóna una dada que ens aproxima a la dura realitat: dels 74 mestres que tenia el Consell de la Nova Escola Unificada (CENU) de l'Hospitalet el curs 1936-1937,²⁴³ només en quedaven 11 fent classes el curs 1941-1942, és a dir, el 15% (2 a l'ensenyament públic i 9 al privat).²⁴⁴ La depuració política no és l'única explicació que es pot trobar a aquestes estadístiques, potser caldria afegir els morts al front o els canvis de domicili o de feina, però lògicament és molt probable que la primera de les causes, la depuració, fos la més important. Hi havia també els mestres nacionals, nomenats des de Madrid pel Ministeri de Cultura i que tenien la plaça a l'Hospitalet. A la base de dades de Víctimas de la Guerra Civil y Represaliados del Franquismo, que manté actualment el Ministeri de Cultura, hi figuren 46 expedients a mestres nacionals que exercien a l'Hospitalet durant la República.²⁴⁵

Desconec en aquest cas quin percentatge de represàlies hi va haver, però el fet que aquests mestres fossin investigats ja dóna una certa idea de l'assetjament a què van ser sotmesos a partir del 1939. Són xifres aproximatives, però crec que donen una idea sobre la magnitud de la feina repressiva i controladora que es va exercir sobre el col·lectiu dels mestres.

Al principi de segle xx, els anarquistes catalans estaven convençuts que la cultura i l'ensenyament eren els mitjans que havien de permetre als obrers sortir de la misèria. És per això que en la fundació de moltes escoles de l'època els anarquistes van prendre com a guia el racionalisme de les doctrines de Francesc Ferrer i Guàrdia (1859-1909). Aleshores ja es defensaven en l'àmbit educatiu eines i conceptes que avui dia ens són del tot familiars (secularisme, joc, música, gimnàstica, per citar-ne només uns quants), però a les primeres dècades de segle xx tot just s'estaven començant a introduir i els sectors més conservadors de la societat els rebutjaven obertament. Això explica que les escoles que aplicaven aquesta pedagogia llibertària visquessin tancaments interminents i que els mestres que hi estaven al capdavant fossin perseguits i detinguts. Com comenta Dolors Marín, durant la República, en aquest sentit, es va passar de la semiclandestinitat a l'obertura sense entrebancs, i ja durant la Guerra Civil les escoles racionalistes van viure un període de màxima expansió: es van expropiar grans finques burgeses, on hi havia grans jardins i altres elements amb un alt valor per a l'activitat educativa (pianos, per exemple) i en aquests espais s'hi van acabar obrint centres que encara avui es recorden. La feina que es va dur a terme entre els anys 1936 i 1939 va quedar truncada, però, de soca-rel amb la derrota republicana.

A l'Hospitalet van funcionar dues escoles d'aquest tipus, la Ferrer i Guàrdia, al barri del Centre, i la de La Torrassa, dirigida per la família Ocaña. La primera havia estat fundada en proclamar-se la República pel mestre de l'escola moderna de Sants, Joan Roigé, possiblement amb l'ajut d'Enric Playan. Era ubicada als locals del Sindicat Únic, al carrer Baró de Maldà. L'any 1932, però, Roigé va abandonar l'Hospitalet (havia mantingut unes discrepàncies amb altres dirigents) i fou substituït per Josep Xena, que havia arribat de Menorca.²⁴⁶ Durant la guerra i fins al final de la contesa, l'escola Ferrer i Guàrdia es va traslladar al palauet de Can Buxeres i la finca que l'envolta. De la segona, l'Escola Moderna de la Torrassa, fundada també en els inicis de la República, en parlaré abastament més endavant, en fer la ressenya de Severino Campos i la família Ocaña.²⁴⁷

L'escola pública de l'Hospitalet, per mitjà del CENU, es va impregnar d'aquestes idees. La institució del CENU es va crear el 27 de juliol del 1936 a Barcelona, amb la finalitat de bastir a Catalunya una escola nova, gratuïta, laica, amb coeducació i en llengua catalana (tot i respectar la llengua materna de l'infant). Catalunya, per mitjà de la Generalitat, tenia un cos propi de mestres, que responia a aquestes premisses educatives.²⁴⁸ Suprimir aquesta pedagogia d'origen llibertari, els qui en feien difusió –els mestres– i institucions com el CENU va ser, per descomptat, un objectiu prioritari entre els vencedors de la Guerra Civil.

2.3.1 MESTRES A L'EXILI AMERICÀ

De professors que van acabar exiliant-se al continent americà després de la Guerra Civil trobem, d'una banda, els de les escoles racionalistes; d'una altra, els vinculats al CENU i, en darrer lloc, els mestres nacionals, els quals eren nomenats i depenien del Ministeri d'Educació, de Madrid. Dels mestres del primer grup, els vinculats a les concepcions llibertàries de la CNT i la FAI, cal advertir d'entrada que durant la guerra seran incorporats al si del CENU, passaran a formar part del cos de mestres de la Generalitat i seran nomenats per la Conselleria de Cultura. Malgrat aquest fet, he volgut tractar el grup per separat ja que penso que tenia una entitat pròpia abans i aquest és un aspecte que cal destacar. En formen part els casos dels següents hospitalencs: Josep Abella i la seva companya Armelina Alsina; Josep Alberola Navarro; i Severino Campos i la seva companya Igualtat Ocaña, que tenia a més un seguit de familiars que també pertanyien a l'escola racionalista (les seves germanes Fraterna i Natura, i el seu cunyat Vicenç Marcet, company d'una altra de les germanes, l'Alba). Cal citar també els casos de Josep Xena i Llorenç Vera, però com que van ocupar càrrecs polítics ja els he tractat abans en el capítol corresponent a l'exili polític i sindical. No oblidem de tota manera, que tant l'un com l'altre també van exercir de mestres en escoles racionalistes.

El cas de la família Ocaña, juntament amb el dels companys de la Igualtat i de l'Alba, Severino Campos i Vicenç Marcet, l'ampliaré en aquest capítol i li dedicaré un apartat propi més endavant. Per tant, comentaré tot seguit la resta dels mestres exiliats que van pertànyer al corrent de les escoles racionalistes i que van estar vinculats amb l'Hospitalet.

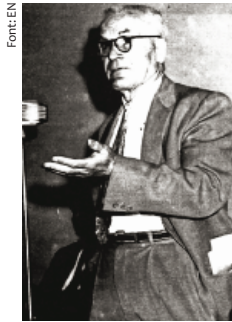
Josep Abella Pérez²⁴⁹ va néixer el 1904 o 1905, al País Valencià, però va emigrar de ben jove a Catalunya. Va militar a les Joventuts Llibertàries i a la CNT. Treballava, principalment, en el sector tèxtil, a la fàbrica Godó i Trias, però durant la Guerra Civil va exercir també com a mestre a l'escola racionalista Ferrer i Guàrdia, al costat de la seva companya, **Armelina Alsina**, el seu amic Josep Xena, i la companya d'aquest, Harmonia Puig. Abella era un decidit impulsor del 'ido', idioma artificial semblant a l'esperanto, i de la Federación Idista Española. El 1933, a Xàtiva va publicar *Ensayos racionalistas*. Representant la Unió local de l'Hospitalet va assistir al Ple de la Confederació Regional del Treball de Catalunya (CRTC, en la pràctica, la branca de la CNT a Catalunya) celebrat a Barcelona l'agost del 1931. El 1937 va ser designat com a delegat de la Federació d'Indústria de Barcelona al Comitè Nacional d'Indústria, a València. Amb la mateixa representació local va assistir al Ple Nacional Econòmic de la CNT, també a València, el gener del 1938. Va tenir una important influència en l'organització econòmica de l'Hospitalet durant la guerra, juntament amb Josep Xena, i també va exercir tasques a l'Àrea municipal de Cultura, on va ser nomenat el desembre del 1936 pel càrrec d'habilitat als efectes de pagament de les nòmines corresponents als mestres de la Generalitat a l'Hospitalet i el Baix Llobregat. Va exercir aquest càrrec fins que el van mobilitzar amb la seva lleva, a mitjan del 1938. Es va unir, probablement durant els anys de la guerra, amb Armelina Alsina, que era mestra i membre aleshores de la Comissió Comarcal de Propaganda de la CNT al Baix Llobregat. Armelina havia estat alumna de Josep Xena quan va estar fent de mestre a Alaior (Mallorca). Durant la guerra, ella va ser directora de l'escola racionalista Ferrer i Guàrdia.

En Josep i l'Armèlina van passar a França amb la desfeta republicana. Sabem per un testimoni que l'Armèlina va sortir cap a França en una ambulància juntament amb una altra companya anarquista de l'Hospitalet i un grup d'infants, presumiblement de Barcelona. Amb l'ambulància van arribar fins a Girona, on es van allotjar a casa de la mare de Josep Xena, per continuar fugint després cap a França. Es va exiliar, doncs, per separat del seu company, Josep Abella, que devia anar cap a la frontera amb la seva unitat militar. Més tard, els dos van marxar junts a la República Dominicana, van passar posteriorment a Veneçuela i, anys més tard, es van establir a Mèxic. A Veneçuela, juntament amb Josep Xena, Abella va esdevenir un nucli de memòria de l'anarquisme a la zona, i per a això van posar en marxa un ateneu, el Centro Cultural y de Estudios Sociales, on a més van formar una bona biblioteca. En aquests anys, manté contacte amb altres companys de l'Hospitalet, com Josep Peirats, amb qui va coincidir a la República Dominicana i a Veneçuela. A Caracas, cap al 1946, fins i tot van allotjar Peirats a casa seva. El mateix Peirats descriu Abella en els seus llibres com a "flemàtic pero sumamente realista", a més d'optimista. En explicar l'oferta que li van fer per viure amb ells, Peirats ens dóna alguns detalls de com vivien en aquell moment a Caracas Josep Abella i Armèlina Alsina:

Abella vivía en una villa en una urbanización de las afueras de Caracas, pero la compartía con otra familia de manera que no se estorbaban unos y otros, a pesar de ser sus convecinos venezolanos. Haciendo vida independiente no tenían problemas. Además Abella había empleado a uno de los hijos venezolanos, ya adulto, en la fábrica que regentaba²⁵⁰

No tinc més notícies sobre la fàbrica a què fa referència Peirats, qui també afirma que Abella era en aquell moment secretari del Centro Catalán de la capital veneçolana. També comenta que Abella seguia mantenint correspondència amb exiliats hospitalencs que ara vivien a França.²⁵¹ Segons la mateixa font, Josep Abella va morir l'any 1950 a Veneçuela, víctima d'un atac de cor, als 44 anys. Desconec què va passar amb la seva companya.²⁵²

Josep Alberola Navarro té una vinculació més professional amb l'Hospitalet. Nascut el 1895 a Ontiñena (Osca), va ser membre fundador de la FAI, l'any 1927, i va treballar com a mestre a escoles racionalistes de Catalunya, València, Balears i l'Aragó. Dolors Marín afirma que va arribar a l'Hospitalet el 1933 per ensenyar a les escoles racionalistes, procedent de les de Gironella i Manresa. Es va casar amb **Carme Surinach**, també militant llibertària, amb qui va tenir dos fills. Tot just iniciar-se la Guerra Civil, va deixar els alumnes hospitalencs i va retornar a l'Aragó. A la Causa General, apareix el seu nom en tres denúncies d'assassinats produïts a la localitat de Fraga (Osca), durant els primers dies de la guerra. Allà va formar part del Consejo Regional de Defensa de Aragón, com a encarregat de la Instrucció Pública. Es va exiliar a Mèxic en el vaixell *Ipanema*, el juliol del 1939, juntament amb els seus dos fills, Octavio i Helios Alberola Surinach, d'11 i 14 anys, respectivament. Allà va continuar treballant de mestre, va fundar el col·legi Cervantes i va ser professor de literatura al Col·legi Madrid durant 18 anys. Josep Alberola va morir a Mèxic l'1 de maig de 1967, assassinat en estranyes circumstàncies sense que es conegui del cert si va ser una acció efectuada per sicaris franquistes, com sospiten molts.

Font: EN
José Alberola Navarro, circa 1960.

Font: AGNW
Josep Maria Verdú Amorós, 1947.

En aquella època, el seu fill Octavio participava en la lluita armada contra el franquisme, dirigint el grup secret Defensa Interior, el qual s'havia format el 1962 per acord de la CNT, la FAI i la Federació Ibèrica de Joventuts Llibertàries, i que intentaria atemptar contra el general Franco en dues ocasions. L'Octavio, llibertari irreductible com el seu pare, va ser empresonat a Bèlgica el 1968 per haver intentat segrestar un ministre espanyol, i a França el 1974, per una altra acció similar contra un banquer. Actualment, l'Octavio viu a Perpinyà (França).²⁵³

D'altra banda, dins del col·lectiu de les persones dedicades a l'ensenyament, trobem també els mestres nacionals, nomenats pel Govern central. En la seva doble condició de funcionaris de l'Estat i de mestres, ja hem vist que van ser especialment depurats per l'aparell repressor franquista. En el cas de l'Hospitalet, a la Causa General apareixen un total de 46 expedients de mestres vinculats a la ciutat. Només he pogut confirmar l'exili americà en un dels casos. Es tracta de **Josep Maria Verdú Amorós**. Nascut l'any 1908 a Jumilla (Múrcia), tenia plaça com a professor a l'Hospitalet, però estava molt vinculat a Barcelona, on vivia al carrer d'Aragó, i fa la sensació que devia tenir alguna militància política de certa rellevància. L'agost del 1936, per exemple, va ser nomenat sotscomissari de l'Escola Normal de Magisteri de Barcelona, el centre on es formaven les noves fornades de mestres. El nomenament provenia de la Comissió de Enseñanza en Catalunya, depenent del Govern de Madrid.²⁵⁴ El càrrec, però, no li va durar gaire ja que al principi de desembre d'aquell mateix any 1936 es va haver d'incorporar al quarter general de la 3a Divisió, a Tarragona. Segons sembla ja exercia el grau de suboficial.²⁵⁵ El juliol del 1938 va ser ascendit a tinent de Complement ja que la categoria de suboficial va ser suprimida. Això vol dir que havia entrat a l'exèrcit, possiblement de manera voluntària, fent ús de la preparació que tenia com a professor, i havia accedit directament al grau. Aleshores va ser destinat al quarter general de l'Exèrcit de l'Est.²⁵⁶ En ser ocupada Catalunya per les tropes franquistes es va exiliar a França, probablement amb la seva unitat militar, i pocs mesos després va anar a Mèxic, on va arribar el 27 de juliol de 1939 a bord del vaixell francès *Mexique*. A la fitxa que li van obrir al servei d'immigració quan va entrar al país figura que era casat, però no he trobat cap rastre de la seva dona i és probable que no l'hagués

acompanyat. També hi consten altres dades interessants, com ara que exercia de mestre nacional, que parlava francès i anglès, i que declarava que no professava cap religió. D'entrada va anar a viure a una localitat de l'Estat de Morelos, però pocs mesos després ja s'havia traslladat a la capital mexicana. El 1947, les coses devien haver canviat una mica en la seva vida. Ara, en la darrera fitxa del servei d'immigració que es conserva figura que professa la religió catòlica i que és comerciant. Aquesta fitxa mostra un registre de sortida del país amb la intenció de tornar en els propers dos anys, però ignoro res més de la seva sort. Mentrestant, a Espanya les autoritats franquistes li havien obert un expedient de depuració com a mestre nacional, que encara es conserva a l'Arxiu General de l'Administració, a Madrid. L'expedient no aporta res que no haguem dit ja, més enllà de confirmar que era mestre a l'Hospitalet. Josep Maria Verdú, lògicament, no es va presentar al tràmit que exigien les autoritats per ser acceptat o no com a tal i poder continuar exercint com a funcionari. Per tant, la Comisión Superior Dictaminadora de Expedientes de Depuración del Ministerio de Educación Nacional va proposar, amb data de 21 d'octubre de 1940, la separació definitiva del servei i la baixa en l'escalafó de Josep Maria Verdú Amorós.

Per acabar, cal destacar altres casos de professors que en algun moment van exercir la docència a escoles i centres d'ensenyament de l'Hospitalet.²⁵⁷ Per mitjà de les memòries de Joan Rius i Vila he localitzat el nom de l'escultor d'origen argentí, **Jordi Casals**. Rius explica en les seves memòries que es va trobar Casals a Barcelona el juliol del 1939, just el dia abans que tornés a l'Argentina, obligat per les autoritats franquistes, que no podien fer-li res més perquè era ciutadà estranger. Segons diu Rius en les línies que li dedica, Jordi Casals havia treballat com a mestre a l'Acadèmia Comercial de l'Hospitalet, però no en detalla l'especialitat. D'entrada vaig pensar que devia estar relacionada amb les arts plàstiques ja que Jordi Casals va ser un reconegut escultor. En el pròleg d'aquest mateix llibre, ens assabentem que l'esposa del prologuista Francesc Marcé (director del Museu d'Història de l'Hospitalet) havia estudiat amb el mestre Casals. La dona, segons s'explica al pròleg, recordava Casals amb admiració i estima

per les seves teories modernes i per l'habilitat que tenia per fer agradables els temes més entrebancats o complexos, que els alumnes assimilaven encantats. També m'havia comentat els seus dots de dibuixant i pintor i, per damunt de tot, la seva innata senzillesa i la cordial simpatia...²⁵⁸

Sembla que impartia altres matèries a més de les artístiques. Marcé confirma que Jordi Casals va exercir de mestre a l'Acadèmia Comercial durant la guerra. Nascut a Buenos Aires el 1909, els pares de Casals el van portar a Espanya tres anys després i va residir a Barcelona. Va cursar estudis artístics a l'Acadèmia d'Arts i Oficis de Barcelona entre el 1925 i el 1932. A mitjan de la dècada de 1930 començava a participar en exposicions artístiques, tot i que durant els anys de la guerra aquesta faceta es va veure absolutament restringida. Joan Rius comenta també que Casals va ser mestre de la Generalitat, però no n'he trobat el nomenament al DOGC. A més, una altra de les persones que el recordava anys després, Jaume Audí, testimoniava el següent al voltant de l'arribada de Casals a l'Acadèmia Comercial de l'Hospitalet:

Un escultor formidable i... és clar, durant la guerra va quedar sense feina i en Joan, no recordo com es deia, [Joan Escarrà Serrat] el propietari de l'Acadèmia Comercial [durant la guerra era el director] va donar feina en aquest Jordi Casals que estava llavors en una indigència i li va donar l'oportunitat de donar classes a Hospitalet²⁵⁹

El 1939, les autoritats franquistes el devien obligar a tornar a l'Argentina. Va arribar a Buenos Aires el 15 de juliol d'aquell any. No tornaria a Europa fins al 1950, en un viatge per Suïssa, França i Itàlia. A partir de la dècada de 1940 ja va participar en nombroses exposicions d'escultura, però també va conrear la pintura. La seva obra més coneguda es troba avui en un museu d'art de la localitat argentina de Luján. Es tracta de 41 escultures en fusta de cedre del Paraguai formades per 322 grups de figures basades en el poema *Martín Fierro*, de l'escriptor José Hernández, i sobre dibuixos de l'il·lustrador exiliat d'origen català, Lluís Macaya. El 1970, Casals va decidir retornar a Barcelona, ciutat on va viure fins a la seva mort, al principi dels anys vuitanta del segle passat.²⁶⁰

Un altre cas és el d'un dels tres germans gironins Bargés Barba, **Josep Bargés Barba**, qui va treballar un temps en una escola privada de l'Hospitalet sota els auspicis de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana²⁶¹ (probablement l'Escola Catalana del Doctor Robert, al final de la dècada de 1920). En Josep i els seus germans, l'Antoni i la Lluïsa —també mestres—, van ensenyar a diferents llocs de Catalunya durant la monarquia i la Segona República fins que al final de la Guerra Civil es van exiliar, primer a França i després a Mèxic. Allà es van establir a la ciutat de Còrdova (Estat de Veracruz) on van treballar al col·legi Cervantes, creat amb l'ajuda del Govern espanyol a l'exili, i on van continuar aplicant les metodologies renovadores i actives que utilitzaven gran part dels mestres republicans a Catalunya, en què l'observació i l'experiència eren fonamentals en l'aprenentatge de l'infant. Al Cervantes van exercir la docència fins que es van jubilar, cap a la dècada de 1980. Els tres van morir a Mèxic. Un fill d'en Josep i de la també mestra exiliada de Tarragona Carme Mestras va fer donació d'una part de la biblioteca del seu pare i dels seus oncles que es conserva a la Biblioteca de la Universitat de Girona.

2.3.2 LA FAMÍLIA OCAÑA, SEVERINO CAMPOS I VICENÇ MARCET

El cas de la família Ocaña-Sánchez és, sens cap mena de dubte, paradigmàtic tant de les circumstàncies i el destí de les famílies hospitalenques més compromeses amb l'anarcosindicalisme com del col·lectiu de mestres més implicats en el concepte d'educació racionalista i avançat propi de les escoles que seguien en aquells anys els postulats teòrics de Ferrer i Guàrdia. Cal assenyalar, per començar, que es tracta d'una família extensa, formada pels vuit fills i filles del matrimoni format per Antonio Ocaña Martín (Alcolea, 1869 – l'Hospitalet, 1937) i Carmen Sánchez Franco (Múrcia, 1884 – l'Hospitalet, 1939), a més d'un nebot, de companys i companyes de tres dels germans i germanes, i dels quatre fills i filles que ja en el moment de l'exili havien nascut d'aquestes unions.²⁶²

Les arrels de la família provenen d'Almeria i Múrcia. La mare, la Carmen, es casa amb l'Antonio, un home d'idees liberals que prèviament havia emigrat a Múrcia procedent de la zona d'Almeria, l'any 1903. Pel tarannà liberal de l'Antonio la unió no és ben rebuda per la família profundament catòlica de la noia, que és desheretada. Per qüestions de feina, l'Antonio i la Carmen emigren a Barcelona cap al 1907. Segons el testimoni dels seus néts, l'Antonio

tenía conocimientos de minería y construcción de obras, y como se requería personal para trabajar en los sistemas de pozos de la ciudad decidieron ir a residir allá²⁶³

L'Antonio i la Carmen arriben a Barcelona amb un nebot orfe, en Francisco, fill del germà de l'Antonio i d'una dona el cognom de la qual també era Sánchez tot i que no té res a veure amb la Carmen (per tant, malgrat ser nebot tenia els mateixos cognoms, Ocaña Sánchez, que els seus cosins, que encara no havien nascut). El nebot, en Francisco, té tot just un any quan arriba a Barcelona ja que havia nascut l'any 1906.

A Barcelona i a banda del seu treball, Antonio Ocaña s'especialitza en l'aplicació de l'ideari anarquista en el món de l'educació i publicarà articles amb influència d'autors com Bakunin o Kropotkin. Per tot plegat serà perseguit i empresonat. Seran empresonaments de curta durada, un al castell de La Mola (Maó) i un altre al castell de Montjuïc (Barcelona). El de Montjuïc, segons expliquen els seus descendents, va ser per divergències sindicals mentre feia de tresorer de la CNT a Barcelona. Poc després de sortir-ne, l'any 1923 quan ja és vigent la Dictadura de Primo de Rivera, l'Antonio s'exilia a França, probablement amb el seu nebot Francisco, que ja té 17 anys, ha estudiat durant dos cursos a l'Escola d'Arts i Oficis de Barcelona i ha treballat com a assistent al taller d'Antoni Gaudí. S'instal·len a Mazamet, localitat del sud-est de França a prop de Carcassona, on aconsegueixen feina. L'abril del 1924 s'afegeix la resta de la família; així comença el primer exili dels Ocaña-Sánchez.

2.3.2.1 Primer exili a França i retorn a la Catalunya republicana

En aquell moment, la família està formada pels pares, l'Antonio i la Carmen, pel nébot, en Francisco, i pels fills de la parella: la **Fraterna** (Barcelona, 1908), la **Igualtat** (Barcelona, 1912), l'**Alba** (Barcelona, 1914), la **Natura** (Barcelona, 1917), la **Libertat** (Barcelona, 1920) i el **Floreal** (Barcelona, 1923). Tots els fills mantenen en paral·lel noms de clares connotacions llibertàries i dins de la més ortodoxa tradició anarquista, lligada al naturisme i allunyada del clericalisme, que procura substituir els noms del santoral per noms relacionats amb la natura o les virtuts més estimades dins del marc ideològic que definia la família. Fins i tot al nébot, en Francisco, li canviaran el nom i li diran Floreal, mentre al seu cosí, que també es deia així, per no confondre's li diran 'Florico'.²⁶⁴ A França l'any 1925 naixerà l'última de les germanes, l'**Harmonia**, a Fontalba, un llogarret a prop de Mazamet. Poc després d'aquest naixement, la família decideix emigrar a París.

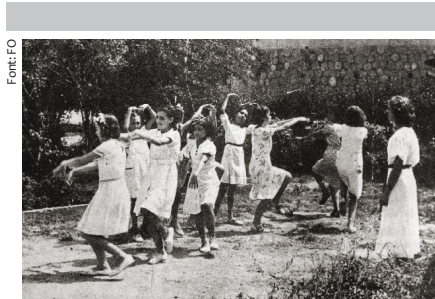
Viuran a la capital francesa fins l'adveniment de la Segona República a Espanya, l'any 1931. Allà entraran en contacte amb les teories pedagògiques més innovadores del moment, que més tard aplicaran a Catalunya. En aquests anys saben treure profit del cosmopolitisme de la capital i de les possibilitats d'educació i d'aprenentatge que la ciutat els proporciona. La

Natura fa allà la primària i tindrà el francès com a llengua gairebé materna, i a més estudia dansa; en Francisco guardarà un record inesborrable de l'aterratge a l'aeroport de l'avió *Spirit of St. Louis*, que pilotat per Charles Lindbergh va creuar per primer cop l'Atlàntic sense fer escales l'any 1927. Serà temps de fer contactes amb els anarquistes locals, que més endavant, quan hagin de exiliar-se per segon cop, els seran de molta utilitat. A París tampoc no es podran lliurar de la policia i almenys en Francisco va ser detingut un cop per criticar en una publicació el tracte "d'esclavatge" amb què pensava que França tractava els ciutadans de les seves colònies. Va passar 25 dies a la presó de Fresnes.

L'any 1931 la família torna a Catalunya i s'estableix a l'Hospitalet. En aquell moment posseeixen ja una sòlida formació en teories i metodologies pedagògiques i, sota els auspicis de l'Antonio i d'en Francisco, funden el 1932 l'Escola Moderna, al barri de la Torrassa. La primera seu de l'escola racionalista queda ubicada al carrer Viena, a la mateixa casa on viu la família. Més endavant, l'escola es va traslladar al carrer Campalans, i ja durant la Guerra Civil, a la Riera Blanca, cantonada amb la Ronda de la Torrassa, en una gran casa que havia estat incautada per la CNT. La casa donava moltes possibilitats, i això els va permetre desenvolupar sense entrebancs les teories que defensaven: els salons es van habilitar com a aules i els jardins servien de zona d'esbarjo. A la casa hi havia també arbres fruiters i un hort que es va aprofitar perquè els escolars estudiessin el cicle de la natura.

El nombre d'alumnes va anar creixent en aquests anys perquè es donaven facilitats a l'hora de pagar les petites quotes escolars i també perquè se'n van ampliar i millorar les instal·lacions. De la norantena inicial d'alumnes, entre 3 i 14 anys, es va passar a gairebé 400. En un llibre que, recentment, ha publicat una de les filles d'Harmonia, Diana Zaragoza Ocaña, trobem que al capdavant de l'escola, com a encarregat general i també com a mestre, hi havia Francisco Ocaña; també feien classes la Fraterna i la Igualtat; la Natura ensenyava piano (ella n'estudiava al Liceu de Barcelona), i, a partir del 1934 s'hi van afegir **Vicenç Marcet Vidal**, que ensenyava tècniques relacionades amb la fusteria, el seu ofici, i **Severino Campos Campos**, que ajudava en l'ensenyament de la lectura i l'escriptura. Tant Vicenç com Severino van integrar-se a la família quan van esdevenir, respectivament, els companys de l'Alba i de la Igualtat. De la primera parella, en va néixer en aquests anys una filla, la Violeta.²⁶⁵ En Severino havia nascut a la localitat valenciana de Montserrat, l'agost del 1906, i als 14 anys va emigrar a Catalunya; d'altra banda, en Vicenç era originari de Rubí (Barcelona) i havia nascut l'abril del 1907.

Els records familiars semblen bastant correctes. L'abril del 1937, en efecte, es va publicar al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya la llista de mestres de les escoles de l'Hospitalet, professionals nomenats pel Departament de Cultura a petició de les autoritats municipals. En aquesta llista consten les germanes Fraterna, Igualtat i Natura Ocaña Sánchez, i també, en Francisco, el cosí.²⁶⁶ A la relació de nòmines del desembre del 1937, dins del grup de mestres de les escoles del CENU a l'Hospitalet, i en concret dins del grup escolar número 19 de la Riera Blanca, trobem els noms de Francisco, Natura, Igualtat, Fraternitat, Vicenç Marcet i una altra persona, Rafel Salaj Ibáñez, de qui no he trobat més dades.²⁶⁷ Tots cobraven 416,66 pessetes mensuals (5.000 anuals), quantitats prou interessants per a l'època.²⁶⁸

Font: FO

Font: FO

Classes de dansa impartides per Natura Ocaña a l'escola Moderna de la Torrassa, 1935.

Classes de música amb Natura Ocaña, circa 1936.

Tot i les facilitats que donava l'escola a l'hora de pagar les quotes escolars, hi havia famílies que no hi arribaven. Això obligava les germanes grans, la Fraterna, la Igualtat i l'Alba, a arrodonir els ingressos familiars amb feines de costura i brodat. Durant la guerra, el fet d'estar a sou de la Generalitat probablement devia alleugerir aquesta problemàtica.

Els Ocaña van aplicar en la pràctica educativa els postulats educatius racionalistes de Ferrer i Guàrdia i els últims corrents pedagògics que havien après mentre havien estat a França, especialment quan van disposar de la seu de la Riera Blanca. Ens consta, per exemple que, ja aleshores, van impulsar les activitats a l'aire lliure, l'ensenyament musical, la dansa o el treball per objectius. En els jardins es va organitzar també un hort escolar. Durant la guerra es va incorporar una impremta, que segons els records familiars es va utilitzar per publicar una revista feta pels nens i nenes que es deia *Germinal*. La impremta, però, també es va utilitzar per imprimir el periòdic *Ideas*, portaveu del moviment llibertari al Baix Llobregat.²⁶⁹ Els sindicats també van aportar en aquest període bèl·lic material important, com ara un microscopi i un telescopi.

La família Ocaña va passar els anys de la guerra a l'edifici del carrer de la Riera Blanca i durant els bombardejos tots corrien a refugiar-se al soterrani. Dues morts els van trasbalsar en aquella època. El pare, Antonio Ocaña, expira l'octubre del 1937 a conseqüència d'una broncopneumònia que va agafar mentre feia un discurs públic al carrer en mig de la pluja. La mare, Carmen Sánchez, mor dies abans de l'arribada de les tropes franquistes a l'Hospitalet. L'11 de gener del 1939 cau víctima d'un ictus produït a causa d'un bombardeig. Quinze dies després, la família surt cap a l'exili.

En efecte, segons recorden en el llibre de memòria familiar,

hermanos y cuñados fueron amenazados de muerte, por lo que se vieron forzados a abandonar Barcelona²⁷⁰

El 25 de gener, amb les tropes nacionals a tocar, la família Ocaña tanca la porta de l'escola per darrer cop. Abans, els més joves, l'Harmonia i en Floreal, deixen el telescopi al terrat apuntant al cel perquè els avions enemics pensin que és una defensa antiaèria... Res no detindrà l'arribada de l'exèrcit franquista poques hores després. Tots els germans, però, sota la direcció del cosí, Francisco, que és el més gran, fugiran en un camió d'escombrials prèviament netejat

i adequat per a l'ocasió per un company anarquista. Devia ser un moment molt tens en el qual, fins i tot, sembla que van pensar que no se'n sortirien. Així ho deduïm d'aquest fragment d'una carta posterior:

¿Habéis olvidado la tarde y la noche del 24 de enero de 1939? No creo que la situación sea tan cruda y violenta como la de esa jornada en la que debía comenzar nuestro éxodo, y en la que tan pocas probabilidades parecía que teníamos para escapar²⁷¹

La família es va mantenir unida durant tot el viatge cap a França, amb les úniques excepcions d'en Salvador, que ja estava casat i va arribar a França pel seu compte, i dels dos cunyats, Vicenç Marcet i Severino Campos, que es van reunir amb la resta ja a França després de travessar la frontera amb les unitats militars que els corresponien. Per tant, l'expedició estava formada per en Francisco, que en aquell moment tenia 35 anys; la Fraterna, de 31; la Igualtat, de 27, i el seu fill Helenio, de 2; l'Alba, de 25, amb la seva filla Violeta, de 5; la Natura, de 22; la Lli-bertat, de 19; el Floreal, de 15, i l'Harmonia, de 14.

2.3.2.2 Segon exili a França

Van enfil·lar per camins veïnals per tal d'evitar les carreteres principals, massa perilloses. Amb el camió van arribar fins a La Bisbal de l'Empordà. Allà, amb els diners que portaven van comprar tabac, moneda de canvi molt més útil que els mateixos diners en aquelles circumstàncies, i es van fer amb el servei d'una ambulància per arribar a Olot. Uns companys anarquistes els van facilitar un cotxe per viatjar fins a Camprodon, on ja tenien algú esperant-los per creuar la frontera per la muntanya. Des d'Olot ja no van poder carregar gaire equipatge i van optar per agafar una maleta amb els papers que els podien ser de més utilitat en el futur. A través dels Pirineus van aconseguir arribar, després de fer nit en un cobert de muntanya, fins a Prats de Molló; la travessa havia durat 16 hores. D'allà van aconseguir arribar fins a Amelie i van agafar un taxi fins a Perpinyà.

A la ciutat francesa, en Francisco va poder establir contacte amb companys anarquistes de Tolosa de Llenguadoc, que els van donar asil en diverses cases particulars. D'altra banda, en Salvador va creuar la frontera però va anar a parar primerament al camp de concentració d'Argelers. En va poder sortir més tard i es va retrobar amb la dona i els dos fills, que havien anat a parar a un camp de concentració a Dax i, més tard, a un segon camp que podria ser el de Gurs. Es van retrobar cap a mitjan 1939 a Bordeus. Severino Campos i Vicenç Marcet, que també havien anat per separat cap a França, tampoc no es van poder lliurar, en un primer moment, dels camps de concentració, tot i que es van poder reunir de manera relativament ràpida amb la resta de la família Ocaña. El cas d'en Severino el coneixem una mica millor gràcies a les seves memòries. En un primer moment, a Campos el retenen intern al camp de refugiats d'Arlès sur Tec, però al cap de poques setmanes, tan aviat com esbrina el parador de la seva companya i el seu fill, se n'escapa i fuig cap a Tolosa de Llenguadoc.²⁷²

Font: FO

Els 16 membres de la família Ocaña al vaixell La Salle, rumb a la República Dominicana, el 1940.

Quan en Severino arriba a Tolosa, la família ja està acollida en alguns dels pisos dels companys anarquistes. Aleshores, Francisco Ocaña i Severino Campos decideixen marxar a París amb l'objectiu de sortir, sigui com sigui, d'Europa. Sembla que ho van tenir clar de bon començament. En les cartes que en Francisco va enviar a la família des de París i que han sobreviscut s'arriba a afirmar:

Para Chile, para México, para no importa dónde, estamos dispuestos a salir²⁷³

En aquestes cartes es poden seguir les vicissituds i les incerteses que van patir en els mesos que van viure a prop de París, tot cercant una solució per marxar de França. Volien embarcar-se cap al continent americà. En un primer moment varen pensar que Xile podria ser un bon lloc, però, com que eren anarquistes, els responsables del vaixell *Winnipeg* els varen rebutjar la petició. Van pensar en totes les destinacions possibles però no n'hi va haver cap que s'arribés a concretar. Les cartes d'en Francisco demostren que tenien bones relacions amb els anarquistes francesos i amb el món de l'ensenyament i la pedagogia a una i a l'altra banda de l'Atlàntic i evidencien la solidaritat del món anarquista però també els egoismes dintre i fora d'aquest cercle i les enormes dificultats, en general, que els republicans van tenir per sobreviure amb dignitat en aquelles complicades circumstàncies. Unes conviccions ben fermes i una sòlida creença en l'educació com a font de futur per als més joves fa que en Francisco, el més gran de la família, no perdi l'oportunitat de guiar-los i educar-los, per mitjà de les seves llargues cartes.

En aquesta correspondència també són explícites les crítiques de Francisco Ocaña cap als dirigents anarquistes. Els veu incapaços de gestionar amb encert la situació, i més aviat pensa que cadascú intenta salvar les circumstàncies personals en lloc de l'interès comú. De fet, la solució per marxar de França la troben ells mateixos anant a l'ambaixada de la República Dominicana a París i no perquè els l'hagi comentada cap responsable dels organismes republicans a l'exili.

Les cartes conservades s'interrompen precisament en aquest punt, el 26 d'agost de 1939, quan començaven a concretar la possibilitat de marxar cap a la República Dominicana i tement des de ja feia mesos, amb una clarividència notòria, que la Segona Guerra Mundial podia esclatar en qualsevol moment. De fet, va esclatar l'1 de setembre, i això explica que encara triguessin vuit mesos a abandonar el continent. En les memòries de Severino Campos, s'aclareix que les ambaixades es van tancar i, com a conseqüència, van decidir tornar a Tolosa, amb la resta de la família.²⁷⁴ Malgrat tot, la gestió davant l'ambaixada de la República Domini-

cana sembla que els ajudaria a trobar la solució per marxar més endavant. En aquest interval de temps, reben l'ajuda econòmica dels Grupos Anarquistas de Lengua Castellana, dels Estats Units.

Però també durant aquests mesos es complica la situació de Severino Campos perquè l'empresonen a Bèziers. Campos i la seva dona decideixen marxar el setembre del 1939 cap a una zona rural a uns 50 quilòmetres de Bèziers, per tal de participar a la verema i guanyar una mica de diners. Allà, el detenen a ell poc temps després d'arribar i el traslladen a la presó de Bèziers; s'hi estarà sis mesos en condicions difícils. La detenció ha tingut lloc perquè ha tornat a França malgrat haver-ne estat expulsat durant la primera estada al país, el 1931, i també perquè s'ha escapat del camp de presoners. Sortint de la presó, el 15 de març de 1940, és enviat al camp d'Argelers. No hi estarà gaire temps. Cap al 24 d'abril, abandona el camp en direcció a Perpinyà per tal d'arreglar amb urgència els papers que els calen per deixar França i marxar cap a la República Dominicana. Des de Perpinyà, Severino es trasllada a Tolosa, on es retroba amb la família.²⁷⁵ A les seves memòries, Severino escriu això:

Arreglado todo eso [els papers] que me traslado a Toulouse, donde estaban Igualtat y el nene; arreglamos los poquitos bártulos que teníamos, y nos pusimos en camino hacía el puerto de El Havre, donde teníamos que embarcar en dirección a Santo Domingo, y cuando llegamos al puerto de embarque ya iban a levantar la pasarela que había para entrar en el buque; entramos, y al momento ya se movió el barco en dirección a Inglaterra, donde llegamos al primer puerto sin que nos dejaran bajar para nada²⁷⁶

En total, viatgen 16 persones de la família, 12 adults (tots els germans i germanes Ocaña; Severino Campos i Vicenç Marcet —marits de la Igualtat i la Natura— i Juana Rascón, la dona d'en Salvador) i 4 infants (en Germinal i l'Helios, fills d'en Salvador i la Juana; la Violeta, filla d'en Vicenç i la Natura, i l'Helenio, fill d'en Severino i la Igualtat). Tots es van embarcar al vaixell La Salle el 30 d'abril de 1940 amb destinació a Puerto Plata, a la República Dominicana, on van arribar el 16 de maig després de fer escala a l'illa de Saint Thomas (de l'arxipèlag de les Illes Verges). En aquell moment, tot just havia començat la invasió alemanya de França. En el vaixell, que va rebre l'escorta de dos submarins britànics fins a la meitat de la travessa, viatjaven més de 700 refugiats republicans.

2.3.2.3 La vida continua a Amèrica

Un cop arribada a la República Dominicana, la família és ràpidament transportada en camions fins a la colònia agrícola Pedro Sánchez, en el districte d'El Seibo, situat a l'est de l'illa. Els qui hi estan allotjats viuen en barraques de fusta, separats en funció de si són matrimonis o solters, i en aquest darrer cas, també en funció del sexe.

La vida a la colònia no és fàcil, com ja hem vist quan parlàvem del cas d'Alfons López, amb qui els Ocaña devien coincidir.²⁷⁷ La Natura, una de les germanes, cau malalta, possiblement víctima del paludisme o de la malària, però es recupera quan es deixa tractar pels met-

ges locals, més habituats a aquest tipus de malalties tropicals que no pas els metges espanyols. També el germà més jove, en Floreal, pateix les conseqüències del nou ecosistema selvàtic: la ingesta d'un tros de canya que semblava de sucre li provoca una greu inflamació que una mica més li tanca la gola i l'asfíxia.

Uns mesos després d'haver arribat, la major part de la família aconsegueix traslladar-se a la capital, Santo Domingo. Allà, la Natura treballarà com a mestra de piano. Però un dels germans, en Floreal, es quedarà a El Seibo com a ajudant de comptabilitat en un magatzem d'alimentació. També la família de Severino Campos va passar per la colònia agrícola però en veure que no podia prosperar per les dificultats i la manca de mitjans que hi havia a les instal·lacions, van decidir emigrar de nou, ara a Panamà, on hi havia oportunitats de trobar feina.

També va marxar a Panamà una altra de les germanes Ocaña, la Llibertat, que mentre viatjava en el vaixell *La Salle* s'havia amistançat amb Liberto Escapa Sureda, un català natural de Llagostera. Van tenir dos fills, en Floreal i l'Harmonia, que van néixer ja a Panamà.

La resta de la família no duraria gaire més a la República Dominicana, on les condicions de llibertat i de feina sota la dictadura de Leónidas Trujillo no eren satisfactòries. En Francisco i els seus quatre cosins que encara no estaven en parella (la Natura, l'Harmonia, la Fraternal i en Floreal) van abandonar el país al principi de 1941 i se'n van anar cap a Mèxic, després d'una escala molt breu a Cuba. Salvador i la seva família no van poder marxar a Mèxic fins a l'octubre del 1941. També Vicenç Marcet i Alba Ocaña, amb la seva filla Violeta, van arribar a Mèxic però ja el 1942. Anys més tard ho faria la resta de la família que primer havia anat a parar a Panamà. En Severino i la Igualtat, amb els seus tres fills, encara van ampliar la família amb tres nous fills mexicans. Llibertat i el seu company Liberto es van instal·lar igualment a Mèxic, amb els seus dos fills.²⁷⁸

A Mèxic la família va prosperar. Com a exemples, podem citar els casos d'en Francisco, el cosí gran, i de la Violeta, una de les filles de Vicenç Marcet i Alba Ocaña. En Francisco va treballar com a arquitecte al despatx de l'arquitecte i urbanista mexicà Mario Pani del Moral i va realitzar nombroses construccions, tant públiques com privades, a la capital i també a la ciutat de Cuernavaca. Va morir a la ciutat de Mèxic DF a mitjan de 1989 sense haver retornat mai a Espanya. Els seus records, sobretot els relacionats amb l'etapa de l'escola racionalista, han quedat recollits en diverses obres, col·laboracions i testimonis.²⁷⁹ La Violeta, la filla de Vicenç Marcet i Alba Ocaña, va destacar en els camps de la biologia, l'ecologia i l'entomologia. Després d'estudiar al Colegio Madrid i a l'Academia Hispano Mexicana, va realitzar estudis a la Facultat de Medicina de la Universidad Nacional Autónoma de México. Va ensenyar i va treballar a la Universitat Femenina de México, la Escuela Nacional de Ciencias Biológicas i a l'Institut de Ecología (Inecol). Es va casar l'any 1955 amb Gonzalo Halffter, fill del compositor espanyol exiliat i nacionalitzat mexicà Rodolfo Halffter Escriche (1900-1987), a qui va conèixer a l'acadèmia quan tenia 15 anys. Compartirien la vida i la professió ja que ell també era biòleg i investigador i van col·laborar molt estretament durant anys a l'Inecol. Van tenir dos fills, en Ruy i en Rodolfo, i una filla, la Maria del Carmen. De salut fràgil, la Violeta va morir el gener del 2012 als 77 anys.²⁸⁰

Font: AZM

Violeta Marcet Ocaña, filla de Vicenç i Alba, circa 2000.

2.3.2.4 La trajectòria de Severino Campos

Qui va aconseguir també reeixir amb força a Mèxic va ser la família de Severino Campos Campos, destacat militant històric de la CNT fins que va morir, i la seva companya Igualtat Ocaña. Pel pes específic que va tenir dins de la CNT catalana, val la pena que ens aturem en la figura de Severino Campos.

Nascut a Montserrat (València) l'agost del 1906, dins d'una família d'agricultors, Severino va emigrar a Barcelona amb 14 anys, a casa d'un oncle seu que vivia al barri de Sants. La seva ideologització és ben precoç. Ja de ben jove va militar al sindicat, segons algunes fonts des del 1918. En tot cas, quan arriba a Barcelona ja busca el contacte amb els membres de la CNT local. En efecte, poc després d'haver arribat, Campos pren contacte amb l'ambient anarquista dels barris de Sants, Collblanc i La Torrassa, especialment al cafè El Tupinet, de Collblanc. Cada vegada més integrat en aquest ambient, començarà abandonant la llar dels seus oncles i se n'anirà a viure a casa de diferents companys anarquistes, a més de treballar a la pedrera de Montjuïc. L'estiu del 1926, com molts altres anarquistes, marxa a França per no haver de fer el servei militar, malgrat l'oposició del seu pare. A França treballarà, de manera clandestina, primer al sud del país i després, a partir de la segona meitat del 1927, a la capital, París. Allà prendrà contacte amb l'anarquisme francès i, també, amb molts dels anarquistes espanyols exiliats que fugien en aquells anys de la Dictadura primoriverista i de l'exèrcit. També es beneficiarà de l'ambient cultural i de les possibilitats d'aprenentatge i d'esbarjo que li ofereix la gran ciutat.

Mentrestant, s'està creant la FAI a València. Ell no pot participar directament en el procés, però li reconeixen la tasca anterior de proselitisme arreu de Catalunya amb un càrrec específic de l'organització per a França. Ell mateix havia format part d'un grup d'afinitat anomenat El productor, on s'arribarà a editar una publicació del mateix nom, amb totes les dificultats que es van viure durant l'etapa dictatorial de Primo de Rivera. Severino Campos col·laboraria en aquesta publicació i en algunes altres en aquests anys.

A París, Campos és detingut, probablement al principi de 1930, durant una operació contra els anarquistes espanyols i l'obliguen a marxar cap a Bèlgica. Entre els expulsats també hi ha Vi-

cenç Marcet. A Bèlgica ja es trobaven, entre d'altres, Domingo Ascaso i Buenaventura Durruti, expulsats l'any anterior després d'un intent d'atemptar contra el rei Alfons XIII durant una visita a França. També hi ha Salvador Ocaña, un dels germans de la família Ocaña. Al cap d'unes hores són detinguts novament i els intenten expulsar. Salten del tren on viatgen i aconsegueixen escapar-se, però les dificultats per poder treballar a Bèlgica els obligaran a prendre la decisió de tornar d'amagat a París. Vicenç Marcet serà detingut poques hores després, mentre Campos aconsegueix marxar a Tolosa de Llenguadoc amb documentació falsa i treballar durant set mesos. El març del 1931 retorna a Espanya, on ja han tornat altres coneguts com els germans Ascaso, Durruti o la mateixa família Ocaña. Arriba a temps de participar en la mobilització popular i en uns quants aldarulls que acompanyen l'abdicació d'Alfons XIII al tron i la proclamació de la República. Durant els següents anys, el nom de Campos apareix algunes vegades a la premsa, se'l relaciona amb detencions dels que llavors són considerats 'extremistes'; d'altra banda, en les memòries que va escriure relata més d'un xoc armat amb les forces de l'ordre.

La Igualtat Ocaña, la companya de Campos, també era anarquista i va militar en un grup d'afinitat, Amor i Voluntad, i també a l'Agrupación Mujeres Libres, organització feminista del moviment llibertari que l'any 1938 es calcula que agrupava unes 20.000 dones a Espanya.²⁸¹ A més, l'any 1931 va ser nomenada vocal del Sindicat d'Arts Gràfiques de Barcelona de la CNT. En Severino i la Igualtat es van unir en aquests anys i van seguir junts la resta de la vida.

Severino Campos participa activament en la preparació de la insurrecció del gener del 1933. En aquests moments ja freqüenta l'Hospitalet i la família Ocaña. El 22 de març de 1933 és detingut i relacionat amb l'existència d'un magatzem il·legal d'armes i munició de la CNT. S'afegeix al nombrós grup d'anarquistes ja detinguts i en procés de judici per l'aixecament del gener anterior. Tot i això, una amnistia el treu de la presó cap a l'octubre o novembre del mateix 1933.

Un any més tard assisteix pels carrers de Barcelona a la desfeta de la proclama catalana d'independència dins d'un inexistent estat federal, els coneguts com a Fets d'Octubre. Ho fa, però, més com a observador que com a participant, segons el relat que en fa a les memòries que va escriure. El febrer del 1935 es fa càrrec de la Secretaria del Comitè Regional de la CNT a Catalunya.

En començar la guerra, Campos és nomenat membre del Comitè de Milícies Antifeixistes de Catalunya. Juntament amb Diego Abad de Santillán s'encarregarà d'organitzar els milicians que havien de marxar al front en els primers moments. El maig del 1937, viurà personalment l'enfrontament dels Fets de Maig, a Barcelona, data que gairebé coincidirà amb el naixement del primer fill de la parella, l'Helenio. El febrer del 1938, Severino Campos i el seu cunyat, Vicenç Marcet, són mobilitzats. Severino actuarà com a Comissari polític al 10è Cos d'Exèrcit. Amb la seva unitat viurà la retirada fins a la frontera francesa i, després, marxarà cap a l'exili.

En un primer moment, Campos serà internat al camp de refugiats d'Arlès sur Tec, però tan aviat com aconsegueix esbrinar el parador de la seva companya i del seu fill, s'escapa del camp i se'n va cap a Tolosa de Llenguadoc. Allà es reunirà amb la família Ocaña i serà llavors quan, amb en Francisco, marxen cap a París amb la vista posada a l'exili americà. Com ja hem comentat anteriorment, després d'haver fet estada a París, tornarà per retrobar-se amb la

dona i el fill, i serà empresonat uns mesos a Bèziers abans de poder sortir cap a l'exili dominicà amb la resta de la família.

En Severino i la Igualtat patiran durant els primers mesos les dificultats de treballar al camp ja que no hi estan acostumats. A més, la Igualtat cau malalta de paludisme just quan està embarassada de la segona filla. La parella i el petit Helenio abandonen la colònia Pedro Sánchez i s'estableixen en millors condicions a la ciutat d'El Seibo, on ell treballarà com a peó de la construcció. L'embaràs de la Igualtat impedirà que puguin sortir del país amb l'expedició organitzada per l'escriptor nord-americà John Dos Passos cap a l'Equador.²⁸² Malgrat les múltiples dificultats a què hauran de fer front, acabarien tenint més sort amb una altra destinació.

En primer lloc, marxen a Panamà, on hi ha millors perspectives de feina. En Severino s'avança i, més tard, hi porta també la resta de la família, inclosa la petita Wallesneria, que ha nascut a la República Dominicana. No sabem del cert quan s'hi devien traslladar. Probablement fou cap al 1942 o 1943. Mentre dura la Segona Guerra Mundial, Panamà viu anys de moviment perquè el canal dóna feina i vida al país. Campos té l'oportunitat de comprar un taxi i treballa de taxista una temporada mentre que la Igualtat comença també a treballar de modista. Seran temps de vida relativament tranquil·la, amb feina i millora de la situació. Cap al 1946, la família s'amplia amb una altra filla, Graciela, i malgrat tenir l'oportunitat de viatjar a Veneçuela decideixen anar-se'n cap a Mèxic per reunir-se amb la resta de la família.

A Mèxic, destinació definitiva, Campos es troba amb una organització de la CNT, la FAI i les joventuts llibertàries a l'exili molt més desenvolupada, amb publicacions pròpies i els dos bàndols corresponents a les posicions enfrontades de l'anarcosindicalisme d'aquests anys. Severino s'incorpora a la militància sindical alhora que la família surt endavant de diferents maneres. La Igualtat i en Severino obren, havent de superar problemes burocràtics i de corrupció, una tintoreria. Posteriorment, en Severino treballa també com a representant d'una fàbrica de paper. Tenen molta feina, però la situació de la família millora. A Mèxic encara neixen dos fills més, i ja en són sis. Quatre arribarien a cursar estudis de nivell universitari.

A la mort de Franco, en Severino i la Igualtat van tornar a Catalunya per continuar la seva militància. Des d'aleshores, i fins que van morir, van residir de manera intermitent entre Barcelona i Mèxic ja que no aconseguien adaptar-se a cap dels dos llocs sense haver d'abandonar l'altre. De fet, els sis fills i filles van venir també a Espanya amb la intenció de quedar-s'hi a viure, però no van trobar feina ni van arrelar, i van acabar tornant a Mèxic. En aquests anys, en Severino serà nomenat director de *Solidaridad Obrera*, en substitució de Ramon Barnils que n'havia estat expulsat pel ple regional.²⁸³ Hi serà al capdavant durant 14 mesos. També exercirà diversos càrrecs a la CNT catalana i serà secretari general de la federació local de l'Hospitalet durant un any i mig. Campos relata que, durant aquesta època, també va haver de treballar en un hotel barceloní, malgrat que ja havia superat els 70 anys. Mentre era a Catalunya, recordava haver coincidit per casualitat amb tres exalumnes de l'Escola Moderna de la Torrassa, per la qual sentien encara una gran estima.

La Igualtat va morir a Cuernavaca (Mèxic), l'any 1990. En Severino ho va fer el 2006, gairebé centenari, també a Mèxic i va ser enterrat amb la bandera de la CNT. La documentació

María García Torrecillas i el seu fill Felipe Sáez en fotos recents.

personal d'en Severino i de la Igualtat es troba dipositada a la Fundación Anselmo Lorenzo de Madrid. Un dels seus néts, Sándor Campos Goded, fill d'Helenio Campos i de la mexicana Rosa Goded Andreu (filla també d'exiliats), i nascut el 1979, va venir a estudiar a Barcelona l'any 2002 i s'hi va quedar a viure.²⁸⁴

2.3.3 LA PERIPÈCIA VITAL DE MARÍA GARCÍA TORRECILLAS

La història de la immigració de l'Hospitalet en les primeres dècades del segle xx està escrita amb vides com la de la María García Torrecillas, la quarta de vuit germans d'una família del petit poble d'Albánchez, a la província d'Almeria. Nascuda el 1916, la María era filla d'un matrimoni impregnat de valors republicans. El pare havia emigrat quan era jove a Mèxic, al Brasil i l'Argentina; hi va fer uns diners que després li van permetre comprar unes terres i un molí a Albánchez.²⁸⁵

Malgrat els mitjans de vida que tenia la família, el desig de prosperar econòmicament i cultural van portar la María i la Carmen, la germana petita, a plantejar a la família, al principi de 1936, la conveniència d'emigrar a Barcelona. La María tenia 20 anys. En un municipi com Albánchez,²⁸⁶ on l'emigració ja era un fet habitual, la família de la María i la Carmen va comprendre el desig de les noies i les van ajudar a fer-ho. El mateix mes de gener del 1936 totes dues van abandonar el poble i van anar a parar a l'Hospitalet, a casa d'un germà seu, en Guillermo. El germà estava casat i tenia dos fills petits. Segons el testimoni de la Maria, la casa devia estar al carrer Bruc o pels voltants, al barri del Centre, però aquest punt no està confirmat. La Maria va viure a l'Hospitalet fins al gener del 1939.

Poc temps després d'haver arribat, va aconseguir feina en una de les filatures de la zona. Per a una jove sense experiència en el món industrial, les noves circumstàncies li van suposar un impacte molt important:

Mi primer trabajo fue en una fábrica de hilados. Al principio cuando entré y vi aquella enorme máquina y lo que hacía me quedé sorprendida y pensaba para mí, 'si ellas han aprendido, yo también aprenderé'²⁸⁷

El xoc cultural també la va desconcertar, tant pel canvi de viure en una zona rural a una més industrialitzada com pels costums socials i, fins i tot, per l'idioma. María recorda que

al principio no comprendía bien el catalán y alguna compañera no me quería hablar en castellano, me decía que si no sabía que lo aprendiera, esto me costó algunas lágrimas. Pero no todas eran así, cuando me veían triste me decían, tú pregúntanos a nosotras que te vamos a ayudar, así aprendí y al poco tiempo me dieron mi máquina gracias a esas compañeras²⁸⁸

L'esclat de la Guerra Civil va agafar els tres germans a l'Hospitalet. La Maria es va afiliar a la CNT i en Guillermo va marxar al front com a voluntari. La mort del germà a mitjan desembre de 1936 va trastocar la vida de la família. Això, afegit als bombardejos i les dificultats associades a la reraguarda, va fer que tots s'haguessin de replantejar l'estratègia. La germana petita, la Carmen, la seva cunyada i els seus nens van decidir tornar al poble d'Almeria per tal, com a mínim, d'assegurar la subsistència amb els productes del camp. La Maria va continuar vivint un temps sola al pis que havia llogat el seu germà, però més endavant, per estar més acompanyada va decidir acceptar l'oferiment d'uns paisans seus d'Albánchez, la Rosario i en Miguel, que vivien també a l'Hospitalet. La parella tenia dos nens i, segons explica la Maria, els ajudava una mica amb la seva cartilla de racionament i amb el que aconseguia quan donava sang. Sabem segur, per una nota que es conserva a l'Arxiu Municipal de L'Hospitalet,²⁸⁹ que el setembre del 1938 la Maria vivia al número 92 del carrer Barcelona, per tant és possible que aquesta sigui també l'adreça d'aquest matrimoni.

Segons el testimoni de la Maria, ja durant la guerra van tancar la fàbrica de filats on treballava i la van portar amb la resta de companyes a una fàbrica d'armament. Pel tipus de feina que descriu, havia de ser una fàbrica de munició pesada, possiblement per a artilleria o per a aviació. Per les dades, la fàbrica podria haver estat la que la Comissió de la Indústria de Guerra (CIG) de la Generalitat va denominar com a Fàbrica Amanecer i que va numerar com a F-8. La fàbrica, situada en algun edifici del barri de la Torrassa que avui ja no existeix, va entrar en funcionament el desembre del 1936 i es va dedicar primerament a fabricar coets d'il·luminació terrestre i d'aviació. Posteriorment, el juny del 1937, la instal·lació es va ampliar i i aleshores s'hi van començar a fabricar bombes. I encara més endavant, l'octubre del mateix any, es va tornar a ampliar per fabricar-hi coets lluminosos de senyals.²⁹⁰ Si aquesta conclusió fos correcta, la Maria devia incorporar-se a la fàbrica amb motiu de la segona ampliació, la que va permetre la fabricació de bombes, cap al mes de juny del 1937. Ara bé, també ho podria haver fet a les indústries ceràmiques Can Llopis i Can Cosme Toda, que durant la Guerra Civil es van convertir en fàbriques de munició però sota la jurisdicció de la Subsecretaria d'Armament de la Defensa Nacional.

Quant a la feina, la Maria recorda les dificultats inicials per escometre-la sense cap mena de preparació:

Ya se imaginarán nuestro primer día de trabajo, no teníamos ni idea de las máquinas que ahí se utilizaban, sobre todo el torno, mucho menos manejarlo. Recuerdo que a cada una nos pusieron delante de un torno con un montón de bombas en bruto y nos dicen que ese aparato es para medir y que no tiene que ser más chica porque entonces no sirve, ya se imaginarán ustedes las caras que pusimos al saber lo que

teníamos entre manos. Pedíamos que nos explicaran bien cómo teníamos que hacerlo porque en mi caso yo sabía cómo utilizar la cinta métrica en las telas, pero no lo otro, con un torno trabajando, pero aprendimos de tal manera que un tiempo después nos salían perfectas²⁹¹

Una dificultat afegida era el pes de determinats projectils, per a la qual cosa les noies havien de demanar ajuda a l'hora de carregar-los i descarregar-los en el banc de treball.

D'altra banda, la Maria va compaginar la feina a la fàbrica amb l'aprenentatge de les instruccions bàsiques de primers auxilis, una instrucció pràctica que partits, sindicats i institucions oferien als voluntaris per ajudar a sostenir l'atenció sanitària en la reraguarda durant la contesa. A canvi d'aquesta instrucció voluntària (que la Maria sembla que va seguir al Socors Roig, fora de l'horari laboral, en alguna infermeria) i també a canvi de donacions de sang, rebia aliments extra. Aquest abecedari de la tècnica sanitària contribuiria a salvar la Maria una vegada es trobés a l'exili.

Els diumenges la Maria també tenia temps per a activitats de lleure. Recorda l'amistat amb alguna de les companyes de feina o de veïnatge amb les quals després se n'anirà a l'exili. Dècades després, però, només en pot donar identitats difuses, com la d'una tal Maria Gil,²⁹² o la d'una altra noia que nomena Angelita. D'aquells dies recorda:

Los domingos normalmente nos íbamos a la plaza a sentarnos un rato y platicar, algunas otras veces íbamos a Barcelona o hasta Rubí donde ya vivían algunos paisanos de Albánchez. (...) Precisamente en la plaza de HOSPITALET conocí a Teófilo y empecé a salir con él y nos hicimos novios, hasta que un día recibe la orden de cambio y no lo volví a ver hasta la frontera en que de casualidad nos encontramos²⁹³

Teófilo Sáez Carrasco²⁹⁴ pertanyia a la Guàrdia d'Assalt i va estar un temps destinat a l'Hospitalet. Havia nascut a Escalona (Toledo) el 1905. La relació amb la Maria devia durar uns quants mesos, abans de la separació. D'altra banda, la família de la Maria es trobava repartida arreu d'Espanya. Els pares i alguns germans eren a la llar familiar, a Albánchez, uns altres germans eren al front mentre que la Maria seguia a Catalunya. A l'Arxiu Municipal de L'Hospitalet consta una petició de permís que ella mateixa va cursar a les autoritats, sol·licitant que la seva mare, la senyora Carmen, i el seu germà petit, en Roque anessin a viure a l'Hospitalet. La petició, però, es va cursar el 15 de setembre de 1938, quan les opcions de viatjar des d'Almeria fins a Catalunya ja eren molt reduïdes i el retrobament familiar no fou possible.²⁹⁵

2.3.3.1 L'exili a França

El gener del 1939, pocs dies abans que l'exèrcit franquista ocupés l'Hospitalet, Maria García va fugir amb altres companys de la feina. El seu relat és prou explícit en relació als fets:

Una mañana del mes de enero de 1939, cuando me dirigía al trabajo me encuentro a mis compañeros esperándome y me dicen que agarre unas cuantas cosas ya que

nos vamos a Francia, porque los fascistas se acercaban y no era saludable el quedarse. Así que emprendimos el camino a la frontera que estaba aproximadamente a 300 kilómetros, a pie, sin comida y con un poco de agua pero con la esperanza de llegar a la frontera antes que nos agarraran los franquistas²⁹⁶

Entre els companys que nomena, hi havia les seves dues amigues María Gil i Angelita. L'èxode va ser dur, entre bombardejos, morts, privacions, incomoditats de tota mena, fred, por i esgotament físic. María García recorda que

a la llegada a Gerona lo primero que hicimos fue buscar un oculista para que me quitara una 'rebaba' [en d'altres versions que he trobat parla d'un petit tros de metralla] que se me había metido en el ojo desde la salida de Barcelona [sic] y me tuvo todo el camino llorando de dolor. Cuando le preguntamos cuánto le debíamos me abrazó diciéndome que era de los nuestros. Era un hombre mayor que nos deseó mucha suerte y que llegáramos bien a Francia²⁹⁷

Les tres companyes van trobar coneguts o membres de la família a Puigcerdà, a prop ja de la frontera. Angelita, per exemple, va trobar uns familiars seus i se n'hi va anar. María Gil va trobar el seu company.²⁹⁸ I María García podem assegurar que també va trobar per casualitat el seu company Teófilo Sáez:

de casualidad nos encontramos y ya no nos separamos [es refereix de manera immediata]. Estuvimos juntos en el campo de Argelers y en el de Saint Cyprien donde nos separaron ya que se lo llevaron a otro campo²⁹⁹

En un principi, les dues parelles es van conjurar per romandre juntes i afrontar les duríssimes condicions del camp d'Argelers. En aquell moment, la María i el seu company Teófilo decideixen fer vida de parella, segons li va explicar a la historiadora Assumpta Montellà:

Quan vam entrar al camp, el meu xicot i jo vam decidir fer vida de parella. Ja arreglaríem la situació un cop fóssim lliures. La meva amiga va fer el mateix; amb ells estàvem segures³⁰⁰

Els mesos a la platja d'Argelers van ser segurament els més durs, sobretot al principi quan el camp era tan sols una extensió de platja tancada amb quilòmetres de filferro. Allò va durar uns mesos, fins que les autoritats van decidir obrir un altre camp i davant les queixes els en van comunicar el trasllat. Així, la María García i en Teófilo van passar al camp de Sant Cebrià, possiblement cap a mitjan del 1939. En aquest camp, situat també a la platja, les condicions i el menjar eren millors que a Argelers i les parelles eren acollides en una de les tres zones en què es dividia la instal·lació. Allí també van conèixer altres parelles amb qui van poder fer amistat.

La María es va quedar embarassada cap al mes de juny del 1939. La parella era ja a Sant Cebrià. Allà els va agafar també l'inici de la Segona Guerra Mundial, al setembre, tot i que el conflicte en la pràctica no s'estendria a França fins al maig del 1940.

Les condicions, comparades amb les d'Argelers, havien millorat una mica, però distaven molt de ser acceptables. El desembre del 1939, en Teófilo és acusat de comunista per haver demanat millores en els barracons juntament amb d'altres companys i les autoritats franceses l'obliguen a abandonar la zona destinada als matrimonis i parelles. A la María, per tant, també l'obliguen a anar a la zona dedicada únicament a dones. Recorda que ja estava embarassada de sis mesos i que el trajecte, malgrat que no era llarg, el van fer sota amenaces i en circumstàncies difícils. El nou allotjament, a més, era pitjor que l'anterior, un fet que es veia agreujat per les difícils condicions que s'imposaven als nens i nenes que acompanyaven moltes mares, i això feia que la mortalitat infantil fos molt elevada. A partir d'aquell moment, la separació de la parella seria pràcticament definitiva.

En aquestes mateixes dates, gairebé un any després d'haver creuat la frontera, la María García va poder reprendre el contacte postal amb els seus pares, a Albánchez. Se n'assabentà que la seva germana Carmen havia tornat a Barcelona, i que el seu germà Juan iniciava el camí de la repressió ja que, en diferents circumstàncies, acabaria passant 22 anys a les presons i els camps de treball franquistes. També va saber que la Guàrdia Civil havia anat a buscar-la amb freqüència a la casa familiar, per tant, no era gens aconsellable que hi tornés.

Les circumstàncies als barracots de les dones al camp de Sant Cebrià, però, eren molt complicades per als infants i per a les mares. Les dones embarassades, com la María, tampoc tenien les condicions mínimes per afrontar la situació. Segons recorda, aquestes circumstàncies i el fet d'haver estat separada de la seva parella li van provocar un quadre depressiu només alleugerit per la solidaritat interna i també per l'ajuda d'una dona de la zona que diàriament s'apropava a la filferrada per allargar-li un tomàquet, pa i fruita gràcies als quals va poder subsistir. Afortunadament, l'Associació d'Ajuda Suïssa als Nens Víctimes de la Guerra va detectar la gravetat general de la situació i hi va intervenir. Una infermera de l'equip es va encarregar des de principis del 1940 de donar cada dia l'esmorzar als infants, que sorpresos pel que a partir d'aquell moment disposaven a taula, cridaven les mares, segons recorda la María:

Los niños de mayor edad gritaban a sus madres sorprendidos por lo que aquella enfermera les ponía para desayunar. Las mujeres situadas detrás de los niños que rodeaban la mesa lloraban sin dar crédito ante lo que estaban presenciando mientras las guardianas observaban desconcertadas³⁰¹

L'ajuda suïssa es va reforçar, malgrat les dificultats plantejades per les autoritats franceses. Una ajuda que s'estenia a tots els camps de refugiats establerts a França i que va dirigir Elisabeth Eidenbenz, una mestra suïssa que des dels moviments d'ajuda internacional s'havia preocupat, ja a partir del 1936, pels estralls que la guerra causava en la població espanyola més vulnerable. Eidenbenz havia actuat a València, per mitjà de diferents organitzacions humanitàries que el 1937 van acabar formant el moviment Ajuda Suïssa als Nens d'Espanya, coneguda llavors com 'El socors dels nens'. En acabar la guerra, la preocupació es va traslladar als camps de refugiats, i la mestra suïssa que parlava espanyol es va perfilar com la persona idònia per coordinar el projecte.

Entre els esforços de l'organització es va impulsar l'any 1939 la creació d'una maternitat a la localitat d'Elna, situada a mig camí entre els camps d'Argelers i de Sant Cebrià, uns quilòmetres a l'interior, i, en el cas del camp de Sant Cebrià també un barracot especial per a les darreres setmanes de gestació de les dones, abans de poder passar a la Maternitat. Després de superar nombroses dificultats, el desembre del 1939 l'associació suïssa va obtenir el permís de les autoritats franceses per obrir la Maternitat, on serien ateses centenars de dones en el moment de donar a llum.

La Maria i el seu fill Felipe s'havien beneficiat des del vuitè mes d'embaràs d'aquell barracot dins del camp de Sant Cebrià. Allà s'hi va estar la mare amb el doctor Nello i la seva esposa Encarna, que també estava embarassada. L'alimentació i les condicions van millorar ostensiblement,

ya no comíamos el rancho. Además de que nos daban de casi todos los alimentos, nos daban cosas que yo no había probado nunca. Ya dormía en una cama con sábanas y me podía lavar con abundante agua y jabón. No nos lo podíamos creer³⁰²

Quan va arribar el moment, la Maria va passar a la Maternitat. El seu fill Felipe Sáez García va néixer el 24 de març de 1940, un dia ben atrafegat perquè en el registre civil d'Elna s'hi van arribar a inscriure cinc nadons de la Maternitat.³⁰³ Com que, malgrat les dificultats, el nen va néixer molt gros tothom li deia 'Felipón'. Al pare, que encara era a la zona de càstig del camp, no el van autoritzar perquè anés a veure la mare i el nen.

En Felipe va ser un dels 597 infants nascuts a la Maternitat d'Elna entre el gener del 1940 i el final de 1944, quan els nazis van obligar a tancar l'establiment. En principi, unes setmanes després d'haver donat a llum, les mares havien de tornar al camp amb els seus fills per deixar lloc a d'altres embarassades, però la Maria va ser convidada a ocupar un lloc vacant a la Maternitat per tenir cura dels infants acabats de néixer. La facilitat d'aprendre de la Maria i la predisposició per col·laborar en tot moment, els coneixements bàsics d'infermeria que havia adquirit durant la guerra i el fet que fos espanyola i parlés el mateix idioma que les noies que utilitzaven el servei van ser decisius perquè li proposessin de quedar-s'hi a treballar. D'aquesta manera, la Maria i el seu fill van poder defugir les misèries del camp de Sant Cebrià.

La Maria va adquirir molts coneixements de puericultura i, alhora, feia de mestra de castellà a les infermeres suïsses. Dels nens i nenes que van néixer a la Maternitat d'Elna, la Maria García, com a responsable del bressol, en va arribar a alimentar i a tenir cura de més de la meitat durant els dos anys i mig en què hi va ser. Allà va viure també tant la invasió alemanya de França, culminada el juny del 1940, com la partició del país.

Situada a la zona dirigida pel govern col·laboracionista de Vichy, a la Maternitat d'Elna van viure la cruïlla del nou règim sotmès a les directrius de la Gestapo, la policia política alemanya. La xarxa suïssa d'ajuda als refugiats va ampliar la tasca de solidaritat que duia a terme i també va ajudar a amagar-se i a fugir les persones que ho necessitaven, jueves la gran majoria de casos. No hi van faltar mares jueves que van donar a llum a la Maternitat i que després eren deportades amb els seus fills, o que els havien de deixar orfes, enrere.

María García Torrecillas, 1942.

Una de les persones que van aconseguir l'ajuda d'Elisabeth Eidenbenz, a petició de la María, va ser el seu company Teófilo Sáez, a qui volia treure de Sant Cebrià. El juliol del 1940, en Teófilo s'embarcava al vaixell *Santo Domingo* en direcció cap a Mèxic; ella va preferir seguir a la Maternitat davant la dificultat d'aconseguir visats per a tots dos. Al cap i a la fi, la Maternitat era un lloc més segur que no pas el lloc on havia estat el seu company, un camp de concentració al sud de França en plena Segona Guerra Mundial.

Però la Gestapo va anar acorralant progressivament els membres de la Maternitat d'Elna en els següents mesos, fins al punt que a partir de l'estiu del 1942 només quedaven dos membres del personal suís, un dels quals era la mateixa Eidenbenz. Davant l'ocupació total de França per part de les tropes alemanyes i l'amenaça cada vegada més gran que suposaven les visites dels soldats, Elisabeth Eidenbenz va oferir a la María l'opció d'anar a treballar fora de la Maternitat o bé d'aconseguir-li el salconduit per a Mèxic, on es podria retrobar amb el seu company; les notícies que continuaven arribant d'Espanya feien inviable retornar al país. En aquell moment, la María va decidir anar-se'n a Mèxic amb el seu fill, malgrat que això suposava allunyar-se físicament encara més de la seva família d'Albánchez.³⁰⁴

La Maternitat va guanyar temps davant les autoritats alemanyes d'ocupació en ser aixoplugada pel paraigua de la Creu Roja, però això no evitaria que al final de 1944 fos tancada. La mestra suïssa va sobreviure la guerra i va morir el 2011 a Zuric, als 97 anys, havent-li estat reconeguda en públic tota la tasca que va dur a terme a favor dels qui ho van necessitar.³⁰⁵

2.3.3.2 L'exili a Mèxic

Elisabeth Eidenbenz, en coordinació amb la Creu Roja, va fer la gestió amb la JARE perquè la María García i el seu fill Felipe obtinguessin el visat i poguessin viatjar a Mèxic. Tots dos es van embarcar al vaixell *Governador General Cambon* el juliol del 1942 i van sortir des de la propera localitat de Port Vendres, fins a Orà. Allà van agafar el tren fins a Casablanca. A la ciutat marroquina van haver d'esperar dues setmanes en un camp de refugiats fins que un altre vaixell portuguès, el *Serpa Pinto*, els va traslladar a Mèxic, després d'haver fet escala a les illes

Açores i a Cuba. En cap dels dos llocs no van poder baixar però dues delegacions de la Creu Roja, alertades per la mateixa Elisabeth Eidenbenz, es van presentar per comprovar que la Maria i el seu fill es trobaven bé.

En arribar a Mèxic, la Maria va patir una desagradable sorpresa. El seu company no va anar a rebre-la ni el dia de l'arribada ni els dies posteriors. Finalment, el pare del seu fill i a qui creia encara el seu company li va comunicar que durant l'interval de la separació havia començat una nova vida a Mèxic amb una altra dona. Així ho explicava a Assumpta Montellà:

Jo hi anava il·lusionada per veure el meu marit, però quan hi vam arribar el vam trobar amb una altra dona que esperava un fill seu. No el vaig voler veure més i vaig continuar lluitant sola a la vida, amb el meu fill³⁰⁶

Situacions com aquesta no van ser en aquella època fets extraordinaris, se'n van donar força casos, tant entre els refugiats als diferents països del continent americà com entre els qui es van quedar a França i les corresponents parelles que van continuar vivint a Espanya. De fet, en aquest mateix treball en trobem alguns altres exemples. Això no treu cap dramatisme a la situació, però demostra que les conseqüències de l'exili van suposar formes de desarrelament molt més variades del que es pot pensar en primer terme. En Felipe explica que al pare

el vaig veure tres o quatre vegades durant la seva vida. Pel meu aniversari sempre m'enviava alguna cosa: un rellotge, dolços, una medalla... Era joier. Per cert, fins avui he dut al coll una medalla feta per ell que em va regalar quan vaig fer quatre anys³⁰⁷

L'any 1962 en Felipe afirma que va conèixer els quatre fills del seu pare amb la seva segona dona, a Veracruz, on vivien i amb els quals manté relació "sense cap mena de ressentiment, ja que els menys culpables del que va passar entre els nostres pares som nosaltres",³⁰⁸

La Maria i el seu fill van afrontar en solitari la nova situació en un país desconegut, però ben aviat van trobar suport en l'actitud dels mexicans. La Maria parla de la dona que regentava la petita pensió de la capital mexicana on es van hostatjar, la senyora Esperanza. Tenia un extraordinari esperit de solidaritat, tal com deixava veure en els seus gestos: la benvinguda que donava als exiliats acabats d'arribar, les bones condicions que els facilitava perquè s'allotgessin a la pensió, el paper de nucli de contacte que va exercir entre refugiats espanyols, tot en aquesta dona sembla que es va posar al servei del benestar dels republicans que feien estada en el seu establiment. La Maria, però, també recorda la solidaritat de molts mexicans:

cuando sabían que eras refugiada te atendían muy bien y siempre te llevabas más de lo que pagabas, en todas partes nos trataban muy bien³⁰⁹

Aquests primers contactes, els coneixements adquirits a la Maternitat d'Elna i l'experiència que tenia com a infermera li van permetre accedir als metges, infermeres i matrones del Sanatorio Español, hospital de la ciutat de Nuevo México on va estar treballant com a infermera durant molts anys, abans que s'independitzés i s'establís pel seu compte com a infer-

Font: FCS

Un jove Felipe Sáez en un acte en favor de la pau l'any 1951 a Mèxic.

mera domiciliària. També va refer la vida personal i es va casar amb un altre refugiat espanyol, José Fernández Panero, un destacat militant del PSOE a qui havia conegut en el vaixell durant la travessa cap a Mèxic.³¹⁰ Tots dos van viure ja plegats fins que en José va morir, el 24 de juny de 2000, als 98 anys. El fill de la María, Felipe Sáez, recorda el seu padrastre amb molt d'afecte: “fue realmente un padre para mí en las buenas y en las malas”.³¹¹

Un cop trobada l'estabilitat al seu nou país, la María va poder enviar diners a la família que tenia a Espanya i també va poder començar a estalviar pensant en un possible reagrupament a Mèxic. Va traçar un minuciós pla que, a partir del 1952 va anar realitzant pas a pas: primer el seu germà Roque; després el més petit, en Domingo, i finalment el més problemàtic, en Juan, qui havia estat condemnat falsament acusat de pertànyer al Partit Comunista. Juan va haver de travessar la frontera amb França de forma clandestina amb la seva dona. L'any 1961 aconseguia tancar aquest capítol, gràcies en part a la corrupció de l'administració franquista, que facilitava la compra de passaports, salconduits i d'altres papers necessaris per mitjà de suborns. També les relacions que ella mateixa va anar establint durant tots els anys d'estada al país li van facilitar l'accés al secretari d'Afers Estrangers de Mèxic, una personalitat clau perquè el darrer germà, Juan, pogués sortir de França.

El fill de la María, Felipe Sáez García, va estudiar des de bon començament al Colegio Madrid, a la capital, en un ambient espanyol. En el temps d'oci, quan era adolescent, va freqüentar el Centre Republicà Espanyol, on es va fer membre actiu de les joventuts socialistes. Més tard va començar a estudiar enginyeria a la Universitat Nacional de Mèxic (UNAM), però no va acabar els estudis perquè es va posar a treballar. L'any 1966 es va traslladar a Monterrey per motius laborals, i al cap d'un any es va casar amb una noia d'allà, amb la qual va tenir quatre fills, tres noies i un noi.

Els problemes d'identitat d'en Felipe van ser importants durant l'adolescència. En primer lloc, hi havia el tema de la separació del pare i la mare biològics:

El meu únic problema era que el meu cognom, Sáez, no concordava amb el de les persones amb qui compartíem casa, que es deien Fernández [el cognom del segon

Retrobament de María García i Elisabeth Eidenbenz (en cadira de rodes) l'any 2002 a França.

María García va rebre la Medalla d'Andalusia l'any 2007 per la seva tasca a la Maternita d'Elna, junt Elisabeth Eidenbenz. L'aplaudeixen el president Chaves i el Nobel José Saramago.

marit de la María], i això em feia sentir diferent respecte dels altres companys, que duïen el cognom del seu pare³¹²

En segon lloc, és clar, no es pot obviar el tema de la identitat nacional i de l'exili familiar. En Felipe afirma que no se sentia "diferent" per tenir orígens espanyols o per la condició d'exiliat, primer perquè la seva mare sempre li havia parlat de tots aquests temes amb naturalitat, i en segon lloc perquè l'ambient que l'envoltava, tant al col·legi com a casa i en el temps d'oci, era un ambient espanyol i, per tant, tots se sentien iguals. De mica en mica, però, en Felipe es va anar fent mexicà:

Al principi jo deia que era francès, em feia sentir orgullós. Després, Mèxic ens va acollir afectuosament i ens ho va donar tot sense demanar res a canvi³¹³

En definitiva, segurament el fill de la María va anar assumint al llarg de la vida una identitat múltiple. Una mostra d'això és que intentés fa pocs anys aconseguir la nacionalitat espanyola.

La María va mantenir sempre una relació epistolar amb Elisabeth Eidenbenz, unes cartes que en Felipe recorda plenes d'afecte. La María, l'Elisabeth i moltes de les persones que van passar per la Maternitat es van retrobar l'any 2002, amb motiu d'un homenatge a la infermera suïssa fet a França. En Felipe diu que va ser llavors quan es va adonar veritablement que aquell era un punt sobre el qual pivotaven moltes vides, també la seva i la de la mare:

...crec que tots els que hi vam néixer tenim una cosa en comú encara que no ens coneguem: som fills d'Elna i de l'Elisabeth, la nostra segona mare. Jo me'n vaig adonar el 2002. Va ser una experiència de sentiments nous, era nou en mi. Hi havia gent que reconeixia la mare després de tots aquests anys i l'omplien de petons i abraçades. Les altres mares, en saber que jo era el fill de la María, em parlaven de com era de gros, i a l'exposició de l'Ajuntament d'Elna en més de la meitat de les fotos sortíem la mare i jo³¹⁴

La María i els seus germans ja no es van moure de Mèxic després del retrobament. La María García Torrecillas va rebre la Medalla d'Andalusia l'any 2007, una distinció que es concedeix com a reconeixement als mèrits, accions i serveis excepcionals realitzats per ciutadans, grups o entitats; en el seu cas se li va concedir per la tasca duta a terme a la Maternitat d'Elna al costat d'Elisabeth Eidenbenz, i per haver lluitat a favor de la supervivència i la solidaritat. La María va rebre la distinció al costat de l'escriptor i premi Nobel José Saramago, que en la mateixa cerimònia va ser nomenat fill predilecte per la Junta d'Andalusia. La María va viure a Mèxic, al costat del seu fill Felipe Sáez García, fins a la seva mort, el febrer de 2014, poc abans de publicar aquest llibre.